

TÜRK DİLİ TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR : "IŞKIN"

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

Türkçenin bilinen en eski sözlüğü, Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgati't-Türk* (= *DLT*) adlı eseridir. Bu eser, şimdi yanlış şekilde, coğrafi bir terim olarak kullandığımız Orta Asya'da (doğrusu : Uluğ Türkistan) yaşayan Türk halklarının (*Türk, Türkmen, Çiğil, Yağma, Oğuz, Kırgız, Tuhsi, Peçenek, Kıpçak, Başgırt, Basmil, Çaruk, Çumil* vb.) kullandıkları XI. yüzyıl Türkçesi kelimelerini günümüze taşımaktadır.

Bu sözlük, Araplara Türkçenin daha zengin ve güçlü olduğunu göstermek için kaleme alınmıştır. Sözlükteki kelimelerin pek çoğu bugün bütün Türk kavimleri tarafından kullanılmakta, Anadolu ağızlarında da çeşitli varyantlarıyla yaşamaktadır. Diyebiliriz ki, bu sözlük Türkçenin temel el kitabıdır.

Tabii, bu arada, XI. yüzyıldan bugüne pek çok kelime de gücünü ve filolojik yapısını kaybederek, yalnızca, *DLT*'ün sayfalarında hatıra olarak kalmıştır.

Türk dilcisi olarak bilim yapan Türk ya da yabancı bir bilim adamı, mutlaka *DLT*'ü incelemek, çalışmalarında bu eseri atıf olarak göstermek zorundadır. Türkçedeki isim, fiil, zarf, zamir, edat gibi kelimelerin bilinen en eski şekillerini ancak bu sözlükten bulabilmekteyiz.

Yukarıda belirttiğim gibi, Anadolu ağızlarında yaşayan pek çok kelimenin en eski şekilleri de *DLT*'te karşımıza çıkmaktadır. İşte, bunlardan birisi de Doğu, Güneydoğu, Orta ve Batı Anadolu ile Kuzey Karadeniz ağızlarında çeşitli fonetik söyleyişlerle yaşayan *Işkın* bitki adıdır.

Bu bitki adı *DLT*'te *Uşgun* ve (K+) proteziyle *Kuşgun* şekillerinde bulunmakta ve "ekşi bir çeşit ot, poy otu" anlamıyla tanımlanmaktadır. Bu ot, genellikle dağlık bölgelerde yetişmekte ve mayıs ayı sonları ile haziran ayı boyunca bulunmaktadır. Doğu Anadolu insanının sofrasında bulundurduğu besleyici bir vitamin deposudur. Mideye ve vücuda zarar vermeyen bu bitkinin yan etkisi de yoktur. Tabiatla çeşitli kalınlıklarda ve genellikle 10-12 santim boyunda bulu-

nur. Yemek için kabuğunu soymak gerekir. (Yaprağı değil kamışı soyulup yendiği için, *Derleme Sözlüğü* 'ndeki tarif de yanlıştır.) Bunun için, bitkinin ucu kırılır ve kabuğu bu kırılan yerden soyulur. Uç tarafı, orta ve kök bölgesine göre biraz acımsıdır. Tuz ya da şekerle de yenilebilir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu insanı bu bitkiyi yüzyıllar boyunca tanımış ve zevkle yemiştir. Sinop, Samsun, Tokat, Ordu, Giresun, Artvin, Gümüşhane, Ağrı, Tunceli, Malatya, Elazığ, Tunceli, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Erzincan, Van, Sivas, Kayseri, Niğde, Adana, Ankara, Kırşehir, İzmir, Çorum, Amasya, Gaziantep, Maraş, Antakya, Hatay, Uşak yörelerinde bilinen bu otun Nahçıvan Azerî ağzında da yaşadığı bilinmektedir.

Anadolu'da söylenen, "Guşburnuyu budarlar ilvanlım, *Işgın* vermesin diye." başlayan türküdeki "*ışgın*" kelimesi bu bitkinin adıdır.

Kelime Anadolu ağızlarında ;*ışgın / ıçgın, ıçkın, ışkın /* şekillerinde;

1) Bir yıllık ağaç sürgünü, 2) Kayalık yerlerde yetişen, yenilebilir bir ot, 3) Karabuğdaygillerden, hekimlikte kullanılan bir bitki, Rheum Polygonasceae (Elazığ). (TDK, *Derleme Sözlüğü*, C. XI, s. 4045).

uşgun / uşkun (aynı) (TDK, *Derleme Sözlüğü*, gös. yer.)

eşkın / eşgin, eşkin (aynı) (TDK, *Derleme Sözlüğü*, C.V, s. 1793-94).

eşkinlemek = Filizlenmek (Maçka ve köyleri - Trabzon, *DS*. C.V, s. 1794) anlamında da kullanılan kelimenin "asmanın ucu, ince filiz" anlamında Elazığ'da kullanıldığı tespit edilmiştir.

Kelimenin *Derleme Sözlüğü*'nde bulunmayan varyantları tarafımızdan derlenmiş olup, aynı anlamda kullanılmaktadır; *oşşun, oşşun* (bu kelimedede ş-g/k/ğ göçüşmesi olmuştur.) (Bitlis), *uşgun* (Edremit-Van; Nahçıvan), *uçgun* (Özalp, Gevaş-Van), *eşgin* (Akçakale köyü, Kangal-Sivas).

Kelime, yukarıdaki anlamlarının dışında; *uşgun* : çapkın (Bahçeli köyü, Bor-Niğde), *uşgun* : arıların kovandaki çalışması (Pınarlıbelen, Bodrum-Muğ-

la), *üşkün* : yaşlı (kimse) (Isparta) (bk. *Derleme Sözlüğü*, C.XI, s. 4045, 4078) anlamlarıyla da Anadolu ağızlarında yaşamaktadır.

Kelime, Türkçedeki *uç* (= kök) adından gelmiş olmalıdır. Zaza ağızlarında görülen *ribes /e kapalıdır/* kelimesi de "kök" anlamında olup, Türkçe anlamını desteklemektedir.

Görüldüğü gibi, Anadolu ağızları, *DLT*'te geçen yüzlerce kelimeyi çeşitli varyantlarıyla hâlâ yaşatmaktadır. Bu tür kelimelerin derlenip toparlandığı yer olan *Derleme Sözlüğü* bir el kitabı olmasına rağmen, bazen atıf verilmediği için dikkatle kullanmak gerekmektedir. Nitekim, *ışgın, ıçgın, ıçkın, ışkın, uşgun, uşkun* ve *eşkın, eşgin, eşkin* kelimeleri birbirlerine atıf verilmediğinden dolayı köken araştırmaları zorlaşmaktadır.